

Kur'ân ve Hadislere Göre Cahiliye Dönemindeki Araçların Allah İnancı
Jahiliya Arabs' Faith in God According to the Qur'an and Hadith

MUHAMMET ALİ ASAR

Dr., Çankırı/Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Çankırı/Türkiye
Dr., Çankırı/Karatekin University, Faculty of Islamic Studies, Çankırı/Turkey

muhammetali.asar@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3672-5885>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Eylül 2019 / September 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Mayıs / May 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Mayıs / May 2020

Yayın Sezonu Publication Season: Mayıs / May

Atıf / Citation: Asar, Muhammet Ali. "Kur'ân ve Hadislere Göre Cahiliye Dönemindeki Araçların Allah İnancı". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 4/1 (Mayıs/May 2020): 119-134.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article was scanned by iThenticate. Plagiarism was not detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet*

Makalede cahiliye dönemindeki Arapların Allah inancı Kur'ân'ı Kerim ayetleri ve hadis rivayetleri çerçevesinde resmedilmiştir. Cahiliye dönemi ile İslâm'ın ilk muhatapları olan Mekke Arapların, Hz. Peygamberin risaletinin hemen öncesi yaşadıkları hayat ve sahip oldukları inanç kastedilmiş, Hicaz yarımadasında yaşayan Yahudi ve Hristiyanların o dönemdeki Allah inançlarından bahsedilmemiştir. Arapların bu dönemde Allah'ı tanıyıp tanımadıkları, isim, sıfat ve filleri ile ona inanıp inanmadıkları ve günlük yaşantılarında Allah inancının etkisi/etkisizliği ele alınmıştır. Bu dönemde Allah inancı denildiğinde akla gelecek ilk unsur hiç şüphesiz putlardır. Bu minvalde puta tapıcılık ile Allah inancı arasındaki ilişki tüm boyutlarıyla ortaya konmuştur. Puta tapıcılıkla tevhid inancının ortaya koyduğu Allah tasavvurunun nasıl değişip, dönüştüğü; müşrikler tarafından yüce bir yaratıcı olarak kabul edilen Allah'ın, ulûhiyete dair tüm fonksiyonlarını ilah olarak tasavvur edilen putlara nasıl devrettiği görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Hadis, Cahiliye, Arap, Allah, İnanç.

Abstract

In this article, Jahiliya Arab's faith in God is described in the framework of Quranic verses and hadith narrations. The term of 'Jahiliya period' refers to the way of life and believes of Meccan Arabs lived before the prophecy of the prophet Muhammad. Christians' and Jews' faith in God in this period of time is left beside the point. The main research questions are whether Jahiliya Arabs knew God, they believed in him with his names, attributions and acts or God's faith was effective in their daily life. In this period of time, faith in God was mainly understood as believing in idols. In this framework, the relationship between God's faith and idolatry is analysed in all its aspects. It will be shown that how the monotheistic perception of God was turned into a kind of idolatry through which divine attributions of God, accepted as the holy Creator, was transferred to idols.

Keywords: Quran, Hadith, Jahiliya, Arab, God, Faith.

GİRİŞ

Câhiliye kelimesi, “cehl” kökünden türemiş olup genellikle ilmin zıddı, bilgisizlik anlamına gelir.¹ Râgıb el-İsfahânî, (ö.502/1108) cehlin üç değişik anlamından söz ederek birinci ve asıl manasının “nefsin marifetten mahrum olması”, ikinci manasının “hakikatin zıddına iman”, üçüncü manasının da “bir konuda yapılması gerekenin tersini yapma” olduğunu söyler.² Câhiliye, özel olarak Arapların İslâm'dan önceki dinî ve sosyal hayat telâkkilerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir terimdir.³ İslâm'dan sonra literatüre girmiş bir kelime olan cahiliye, kitap ve sünnette Mekkelilerin İslâm'dan önceki iman, ibadet, ahlak, tavır ve davranışlarını İslam sonrası dönemden tefrik etmek için kullanılmış bir terimdir.

* Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan “Hadislerde Allah Tasavvuru” adlı doktora tez çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârü İhyâ'it-türâsî'l-arabî, 1996), 11: 129.

² Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Adnan Davudî (Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1992), 1: 200.

³ Mustafa Fayda, “Cahiliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 7: 17.

İslam sonrasını, öncesinden tefrik saikiyle Arapların İslam'dan önceki devrine "Câhiliye" veya "Câhiliye Dönemi/Çağı" denilir.⁴

Câhiliye kelimesinin etimolojik tahlili üzerine bir makale kaleme alan Nafiz Danışman "cehile" fiilinin daha çok "zorbalı, zorba oldu veya zorbalık etti" şeklindeki manasına dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: "İslâm öncesi dönemin en belirgin özelliği, barbarlık ve bunun muhtelif şekilleridir. Zulüm, yağmacılık, kız çocuklarını diri diri gömmek, çılgınca yaşamak, gücü ölçüsünde zevk-ü sefa sürmek "câhiliye" döneminin belli başlı özellikleridir. İslam'la ilk şereflenen nesiller de kelimeyi bu manda kullanmışlardır."⁵

Bu minvalde Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Habeş Kralı Necâşî'nin huzurunda yaptığı konuşmada câhiliye kelimesine yüklediği anlam, ilk İslâm neslinin bu kelimeyi nasıl kullandığına dair en dikkat çekici örneklerden birisidir.⁶

Câhiliye tabiri asıl olarak Arapların İslâm öncesi dönemdeki hallerini belirtmekle beraber Hz. Peygamber cahiliyeyi mazide kalmış bir devir gibi telâkki etmemiş, bilakis bunun her an tekrar zuhur edebilecek bir zihniyet yapısı olduğu yönünde ikazda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in bu endişesinin önemini gösteren bazı olaylar da yaşanmıştır. Söz gelimi bir seferinde Ensar ve Muhacir arasında bir münakaşa olmuş her iki taraf hemşerilerine, "Yetişin ey Ensar!" ve "Muhacirler yetişin!" şeklinde çağrıda bulunmuşlardır. Bağrıışmaları işiten Hz. Peygamber, "Bu Câhiliye dönemini andıran çağrıda nedir!" şeklinde tepki göstererek iki tarafı sakinleştirmişti.⁷ Bir başka olayda tartışma sırasında Bilâl-i Habeşî'yi annesinin renginden dolayı aşağılayan Ebû Zer el-Gifârî'yi "Anlaşıyor ki sen hâlâ câhiliye düşüncesinden kurtulamamışsın" diyerek ikaz etmiştir.⁸

Câhiliye devrinin, İslâm öncesi devir olarak anlaşılamayacağını, çünkü kelimenin daha çok içinde bulunulan zamanı işaret ettiğini belirten İzutsu, bu terim genel manada İslâmî olana aykırılığı ifade eder demektedir. İlave-ten Allah Resulü'nün ve sahabenin cahiliyeyi mazide kalmış bir dönem olarak görmediklerini; cahiliyenin İslamiyet'le üstüne çizgi çekilmiş, ancak her an yeniden ortaya çıkabilecek bir karakteristiği olduğunu ve Hz. Peygamberin de bu durumu yeni dine tehdit olarak gördüğünü ifade eder.⁹ Ayrıca o, soyla övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızlardan yağmur

⁴ Fayda, "Cahiliye", 7:17.

⁵ Nafiz Danışman, "Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşei", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (1956): 192-197.

⁶ Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretün'n-nebeviyye*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Beyrut: Dârü'l-cil, 1411), 1: 290.

⁷ Müslim, "Birr ve Sıla", 62

⁸ Buhârî, "İmân", 22

⁹ Toshiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts), 187-207.

ummak, ölenin ardından bağırıp çağırarak yas etmek¹⁰ gibi tutum ve davranışlarla cahiliyenin devam edeceğini vurgular.

Sonuç olarak Câhiliye devri Hz. Muhammed'in nübüvvetiyle sonlanmış-
tır. Mutlak manada cahiliye dönemi denilince anlaşılan devir, Hz. Muham-
med'in nübüvvetinden hemen önce Arapların puta taptığı, puta tapıcılığın
yaygın olduğu dönemdir. Bazı alim ve mütefekkirler de Câhiliyeyi sadece
Arapların puta tapıcılığına, kan davalarına ve diğer ahlaksızlıklarına mün-
hasır kabul etmenin doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Buna göre câhiliye,
insanların şehvi duygularına, arzu ve isteklerine göre hareket ettikleri, ilahi
emir ve yasaklara başkaldırdıkları; zulüm, istibdat ve istismarın olduğu her
zaman ve mekânda varlığını sürdürmektedir.¹¹

1. KUR'ÂN'DA CÂHİLİYE DÖNEMİNDEKİ ARAPLARIN ALLAH İNANCI

Kureyşliler İslâm'dan önce Allah'ı tanıyor, biliyor ve onu en büyük ilâh olarak kabul ediyorlardı. Ancak onların Allah ile ilgili görüşlerini net bir biçimde öğrenebileceğimiz tatmin edici belgeler elimizde bulunmamaktadır. Onların Allah ile ilgili görüşleri genellikle şiir metinlerinden, bazı rivayetlerden ve Kur'ân ayetlerinden öğrenilebilmektedir. Bazı ilim adamları bu konuda Kur'ân'daki ayetlerden hareket ederek kesin hüküm çıkarma yoluna gitmişlerdir. "Allah" adının, Câhiliye ve İslâm döneminde kullanılan müşterek bir ad olduğuna işaret eden Toshiko Izutsu, "Kur'ân bu kelimeyi kullandığında, Araplar yeni ve yabancı bir isimle karşılaşmamışlardı." demiş, ancak kelimenin Câhiliye dönemindeki kullanılışı ile Kur'ân'daki kullanılışının çok farklı anlamlar içerdiğini, Câhiliye döneminde her Arap kabilesinin mahallî bir nesneyi ilâh kabul ettiğini ve Allah'a şirk koştuklarını bildirmiştir. Izutsu, Arabistan paganizminin düşünce sisteminde Allah kavramının yapısında beş özellik tespit ettiğini söyler. Bu özelliklere göre, 1- Allah, dünyanın yaratıcısıdır. 2- Yağmur verendir. 3- Yemin törenlerine başkanlık edendir. 4- Geçici bir monoteizmin objesidir. 5- Kâbe'nin Rabbidir.¹² Hatta Arapların, Allah'ı Kâbe'nin Rabbi, sahibi ve Mekke'nin Rabbi olarak görmeleri, Câhiliye Arapları hakkındaki temel bilgi kaynaklarından olan Câhiliye şiirlerinde de yer almaktadır.¹³ Şehristânî (ö. 548/1153) de farklı Kur'ân ayetlerinden hareket ederek müşrikleri inanç bakımından üç gruba

¹⁰ Müslim, "Cenâiz", 29

¹¹ Fayda, "Cahiliyye", 7: 19.

¹² Izutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, 89-95.

¹³ Izutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, 128-133.

ayırmaktadır.¹⁴ a. Allah'ı ve âhireti inkâr edenler. (Câsiye 45/24). b. Allah'ı kabul etmekle birlikte, âhireti inkâr edenler. (Yâsîn 36/78-79). c. Peygamberleri inkâr edip puta tapanlar.

1.1. Allah'a Ortak Koşmaktadırlar

Kur'ân İslâm öncesi Arap toplumunu müşrik bir toplum olarak nitelemektedir. Müşrik olmanın temel şartı hiç şüphesiz Allah'a inanmış olmaktır. Çünkü müşrik demek, bir şekilde Allah'a inanan fakat bir yandan da ona ortak koşan kişi demektir.¹⁵ Eğer bir kimse ya da bir topluluk Allah'a inanmıyorsa orada zaten şirkten bahsetmenin anlamı yoktur. Ancak Mekke müşriklerinin "Allah" ismi ile O'na inandıkları, fakat ortak koştukları sabittir. Kur'ân onların birçoğunun Allah'a inandığını fakat bu inançlarının şirk koşmak şeklinde olduğunu beyan eder. (Yûsuf 12/106).

1.2. Allah'a Çocuk İsnad Etmektedirler

Allah'ın varlığı ve birliği hakkında tartışma konusu yapan câhiliye Arapları, Allah'a çocuk isnat etmekten de çekinmemişlerdir. (Yûnus 10/68). Melekleri cinsiyet bakımından dişi (Sâffât 37/150) kabul edip onları, Allah'ın kızları olarak görmüşlerdir. (İsrâ 17/40). Hiç bir bilgiye dayanmaksızın sahip oldukları bu inanç onların şefaathçi olduklarını kabul etmelerinden kaynaklıdır. (Necm 53/28). Bu inanca göre meleklerle iyi davranırlarsa onların hoşnutluğunu kazanacak ve Allah'a yakın olacaklardı. Allah'ı dişi olarak kabul ettikleri için doğal olarak melekleri de dişi kabul etmişler ve onların kız olduğunu düşünmüşlerdir. Eğer melekler erkek olsa mutlaka onları görürlerdi. Fakat onları hiç gören olmamıştır.¹⁶ Onlar, tanrının kızları olarak niteledikleri melekleri bazen doğrudan tanrının kendisi olarak düşünmüşler, bu düşünceden dolayı onlara tapıp onları şefaath edici kabul etmişlerdir.¹⁷

1.3. Cinler Allah'ın Akrabalarıdır

Câhiliye Arapları cinleri Allaha yakın varlıklar olarak kabul eder, başlarına gelen herhangi bir olumsuzluktan cinlerin yardımıyla kurtulabileceklerini düşünürlerdi. Onlara göre cinlerin Allah'a yakın olması kendilerini de Allah'a yaklaştırabilirdi. Onlar, Allah ile cinlerin akraba olduğuna inanırlardı. (es-Sâffât 37/158).

¹⁴ Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. M. Seyyid Kılânî (Beyrut: Dârü'l-marife, 1404), 2: 235-236.

¹⁵ Muhammed Murteza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (B.y: Dârü'l-hidâye, ts), 7: 148.

¹⁶ Murat Sancık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2004), 145-146.

¹⁷ Izutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, 23.

1.4. Rahmânî İnkâr Ederler

Allah'a ortak koşmakla beraber O'nun varlığını kabul eden Arapların "Rahmân'ı" inkâr ettikleri Kur'ân'da açıkça ifade edilmektedir. (Ra'd 13/5). Ra'd Sûresi'nin otuzuncu âyeti, onların Hudeybiye Antlaşmasındaki¹⁸ tutumlarını göstermektedir. Müşrikler, antlaşma imzalanırken metnin başına yazılan "Bismillâhirrahmânirrahîm" kelimesine Rahmân'ın ne olduğunu bilmediklerini ifade ederek karşı çıkmışlar ve metnin başına "Bismikellâhümme" yazılmasını talep etmişlerdir.¹⁹ Başka bir rivayette ise onların, "Rahmân" ismi ile alâkalı olarak Hz. Peygamber'i "Ya Allah! Ya Rahmân!" şeklinde dua ederken duyduklarında onun hem bir Allah'a kulluğa davet edip hem de Allah ve Rahmân adında iki ayrı varlığa dua etmesine hayret ettikleri belirtilir. Bütün bu nakiller, Câhiliye döneminde Arapların, yüce bir varlık olarak Allah'ı kabul ettiklerini, Rahmânı inkâr ettiklerini göstermektedir.²⁰

1.5. Puta Taparlar

İslâm öncesinde Arapların belli bir puta ya da birden çok puta taptıkları bilinmektedir. Kur'ân bu konuyu defaatle dile getirmekte, putların isimlerini belirtmektedir. (Necm 53/19-20; A'râf7/180). Bununla birlikte onlar, farklı kabilelere ait çok sayıda putun yanında, yüce bir yaratıcının bulunduğu inancını taşımaktadırlar. Kur'ân-ı Kerim, onların "Allah", "Azîz" ve "Alîm" diye adlandırdığı bu Yüce Yaratıcının; kendilerini ve dünyayı yarattığına, güneşi ve ayı belli bir yörüngeye oturttuğuna, yağmuru yağdırdığına inandıklarını belirtir. (Ankebût 29/61, 63; Zuhuruf 43/9). Ayrıca onların bu Allah adına yemin ettiklerini, (En'âm6/109; Nahl 16/38) hayatlarının zor ve meşakkatli zamanlarında ona sığındıklarını (En'âm6/40-41)ve onu Beytullahın sahibi kabul ettiklerini (Kureyş106/3) beyan etmektedir.

Zamanla onların hayatında putlar o denli yer işgal etmiştir ki Allah'ın birliğini tamamen unutmışlar ve Kur'ân, Allah'ın birliğinden bahsedip onları tevhidi tasdik etmeye çağırdığında "İlahları tek bir ilah mı yaptı? Doğrusu bu şaşılacak bir şeydir."(Sad 38/4-5) demişlerdir. Allah'ı bilmelerine rağmen O'nu gerçek hüviyetinden farklı bir şekilde tanımaları, tabiatı ya da hayatlarında cereyan eden her olayda putların Allah'a yardım ettiklerine

¹⁸ Muhammed Hamîdullah, *Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, trc. Vecdi Akyüz (B.y: Kitabevi Yayınları, ts), 88-97; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 1: 271-283.

¹⁹ Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme (Riyad: Dârü taybe, 1999), 6: 120.

²⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camiü'l-beyan fi te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2000), 12: 530-531; Buhârî, "Sulh", 6; "Meğâzi", 45; Müslim, "Cihâd", 90, 92, 93.

inanmaları, tek tanrı inancından uzaklaşp putların desteğiyle kâinatı idare eden bir tanrı inancına sahip olmalarından dolayıdır.

O halde Allah'ı bilip onun varlığına inanan müşrik Araplar niçin putlara tapma ihtiyacı hissediyorlardı? Müşriklerin Allah'a şirk koşma gerekçeleri Kur'an'da tespit edebildiğimiz şu sebeplere dayanmaktadır:

1.5.1. Putlar Allah'a Yaklaştırır

Müşrik Araplar, putların kendilerini Allah'a yaklaştırdığına inanırlar ve bunu dillendirirlerdi. (Zümer 39/3). Câhiliye dönemindeki Arapların hayatında Allah adıyla tanıdıkları ilahın önemli bir yeri yoktu. Kur'an nazil olmaya başladığında Hz. Peygamberin nübüvvetine karşı gelmeleri bunu göstermektedir. Kur'an'ın "Allah" ismini kullandığı ilk zamanlarda müşrikler çok ciddi tepki göstermişlerdi. Bu tepki zamanla yerini uzlaşma arayışına bırakmış ve Kâfirun suresinin nüzul sebebine bu durum şu şekilde yansımıştır: Kureys'in ileri gelenleri Hz. Peygambere gelerek "Bir sene, sen bizim ilahlarımıza ibadet et. Bir yıl da biz senin ilahına ibadet edelim" derler.²¹ Görüldüğü üzere müşrikler, putlarıyla Hz. Peygamberin kulluk etmeye çağırduğu Allah arasında sizin ve bizim ilahımız şeklinde bir ayırım yapmaktadır. Ancak onlara "Semaları ve arzı kim yarattı? Diye sorsan, Allah derler" kabilindeki ayetler, zorda kalma halinde, fitratlarının gereği olarak ikrar etmek durumunda kaldıklarında Allah'ı hatırladıklarını göstermektedir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren insanlar, görmeye güç yetiremedikleri, duyularıyla hissedemedikleri ve zatını tasavvur edemedikleri Allah ile aralarına şefaathiler koymuşlardır. Cahiliye Arapları da faydalanma ümidiyle, endişe, korku veya menfaat hissiyle, dünyada yaşarken kendilerine bir hayırları dokunacağı düşüncesiyle putlara bağlanmışlardır. Kendilerine uzak bir tanrı olan Allah'ın adeta putları tüm insanlar için tapınma nişaneleri yaptığını düşünmüşler, bu düşünce veya inanışlarından ötürü, Allah'ın insanlardan birini peygamber olarak seçmesini, ona vahiy göndermesini kabul edememişlerdir.

1.5.2. Putlar Aslında Toplumdaki Salih Kişilerdir

Birçok ayet-i kerimeye göre putlar sembolik anlamlar taşırlar. Bu ayetlerde müşriklerin gerçekte cinlere taptıkları, (Sebe 34/41) meleklerle taptıkları, (Zuhuf 43/19) dişi tanrıçaların şahsında aslında şeytana yöneldikleri (Nisâ 4/117-119) belirtilir. Kur'an'ın zikrettiği "Ved, Suva, Yağus, Yeuk ve Nesr" gibi putlar (Nûh 71/23) aslında Arap toplumundaki "salih" ve "muhsin" insanların adlarıdır. Araplar, bu salih kişiler öldükten sonra onların hatıralarını yaşatmak için bu şahısları yücelttiler. Aradan uzun zaman geçip nesille-

²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15: 330.

rin değişmesi sonucunda bu isimlerin nelere delâlet ettiği unutuldu ve doğrudan bunlara tapılmaya başlandı.²²

1.5.3. Putlar Allah Katında Şefaath Edicidir

Câhiliye dönemindeki Arapların inancına göre, Allah ve diğer ilahlar/putlar arasında hiyerarşik bir ilişki vardı. Bu hiyerarşide Allah, en üst noktada, tepede bulunurdu. Tepe noktasında olan Allah, günlük işlerle ilgilenmez, sıradan işlerde ona müracaat edilmezdi. Bunun yerine sıradan meselelerde, normal işlerde Allah'ın yerine alt mertebelerde bulunan putlara müracaat edilirdi.²³ Câhiliye dönemi Araplarını böylesi bir düşünceye yönelten husus, alt tabakadaki ilahların Allah indinde şefaath ettiklerine inanmaları (Yûnus 10/18) ve onların Allah'ı sultan gibi görmelerinden kaynaklıydı. Krala ulaşmak için araçlara ihtiyaç olduğu gibi Allah'a ulaşmak için de aracı ilahların olması gerekiyordu. Ancak alt tabakadaki ilahları hoşnut ederlerse Allah'ın huzurunda yüksek bir mertebeye nail olabilirlerdi.²⁴

1.5.4. Putlar Yardım Edicidir

Müşrikler, putların kendilerine yardımcı olduklarına inanırlardı. Kur'ân'da bu durum şu şekilde ifade edilir. "Allah'tan yüz çevirip de, kendilerine yardım etmeleri için başka ilahlar edindiler. Oysa o ilahlar onlara yardımcı olamazlar, bilakis kendileri o ilahların korumalığını yapmak için nöbet tutarlar." (Yâsîn, 36/74-75). Bu âyet müfessirler tarafından putların dünyada da ahirette de onlara asla yardım edemeyecekleri şeklinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda Begavî (ö.516/1122) "Ahirette görecekları azaptan kendilerini korumaları için putları ilah edindiler. Fakat bu asla olmayacak, putlar böyle bir işe hiçbir zaman güç yetiremeyecekler" der. İbn Abbas'ın da böyle düşündüğünü nakleder.²⁵ Kıyamet gününde bütün mabudlar kendilerine kulluk edenlerle beraber huzur-u ilahiyeye getirilir. Putlardan yardım umanlar o sahte ilahlar için cehennemde nöbet tutacaklardır.²⁶ Müşrikler bu putlardan hiçbir yardımı ne dünyada ne de ahirette alamayacakları gibi, aslında putlar var olabilmek ve varlıklarını devam ettirebilmek için onlara muhtaçtırlar. Eğer müşrikler böylesi bir yanlış inanca tutulmamış olsalardı bu putlar ne var olabilir ne de varlıklarını devam ettirebilirlerdi.²⁷

²² Hişâm b. Muhammed İbn Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, trc. Beyza Düşüngen (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 48.

²³ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 54.

²⁴ Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliyye*, 112-113.

²⁵ Hüseyin b. Mesûd el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. M. Abdullah en-Nemr (Riyad: Dârü taybe, 1997), 7:28.

²⁶ Ali b. Muhammed Hâzin, *Lübübü't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şâhin (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415), 4: 13.

²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 7: 593.

Sonuç olarak; Kur'an-ı Kerim Mekkeli müşriklerin İslâm öncesinde Allah'ı bildiklerini açıkça beyan etmektedir. Kureyşliler İslâm'dan önce Allah'ı tanıyor, biliyor ve onu en büyük ilah olarak kabul ediyorlardı. Ancak, Allah bir tek ilah değildi. O'na ulaştıran, O'na ulaşmakta yardımcı olan ikincil ilahlar mevcuttu. Onlara göre Allah gökleri ve yeri yaratandır. (Zümer 39/38). Yeryüzü ve onda mevcut olan her şeyin sahibidir. Yedi göğün ve yüce arşın sahibidir. O, her şeyin hükümrانlığını elinde bulunduran, hiç kimseye muhtaç olmayandır. (Mü'minûn 23/84-89). O, rızkı veren, ölüden diriyi, diriden ölüyü yaratan, her şeyi düzenleyendir. (Yûnus 10/31). O, putların üzerinde ki yüce tanrıdır. O, her şeyi bilen, çok güçlü olandır. (Zuhruf 43/9). O, kendisi adına yemin edilen, (En'âm6/109) tehlike anında sığınılan (En'âm 6/40-41) ve Kâbe'nin Rabbi olandır. (Kureyş 106/3). Bütün bu özelliklerinin yanında yalnız ve yegâne ilah değildir. (Sad 38/4-5). Bu vasıflarıyla tasavvur ettikleri tanrının onların günlük ve ibadet hayatlarında önemli bir yeri yoktur. Onlar ne zaman sıkıntıya düşseler, ne zaman dara girseler o zaman Allah'ı tanıdıklarını itiraf etmektedirler. (Ankebût 29/65-66).

Hayatlarını şekillendiren ilahları ise; Kur'an'ın asnâm, evsân, evliya, erbâb, tâğut, ensâb, şufea gibi isimlerle tanıttığı putlardır. Kendilerini Allah'a yaklaştırdıkları, onlardan güç, şeref ve destek aldıkları, dünyada kendilerine yardım edip, Allah katında muteber şefaatçi olduklarına inandıkları, atalarının onlara taptığı, kendileri arasında sevgi bağı oluşturdukları vb. gerekçelerle putları ilah olarak kabul etmektedirler.

2. HADİS RİVAYETLERİNDE CÂHİLİYE DÖNEMİNDEKİ ARAPLARIN ALLAH İNANCI

Sâmî kavimler genelde tevhid inancına dayalı bir dini benimserler. Aynı şekilde bu kavimlerden biri olan Arapların dinleri de tevhid inancına dayanmaktadır.²⁸ İslam öncesi Arapların sahip olduğu putperestlik inancı dış kaynaklıdır. Araplar başlangıçta yüce bir yaratıcının varlığına inanırlardı. Zamanla bu inançları bozuldu ve Yüce Yaratıcıya ancak araçlar vesilesiyle ulaşabileceklerini düşündüler. Bu amaçla "Esnam", "Evsân", "Ensâb" denilen putlar, heykeller, dikili taşlar vb. temsilleri ilah gibi görmeye, onlara kulluk etmeye başladılar.²⁹ İslâm tarihçileri Amr b. Luhayy'a kadar Kureyşlilerin tevhit inancına sahip olduklarını, Amr'ın Şam'da putperestlikle tanıştığını, dönüşte bu inancı Arap yarımadasına da taşıdığını ve halkı bu inanca davet ettiğini, putlara kurban kesme âdetini de ilk olarak onun icat ettiğini,

²⁸ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 6.

²⁹ Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Miürücü'z-zeheb ve medâini'l-cevher*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: y.y, 1384/1964), 1: 145-146.

bundan dolayı da cehennemlik olduğunu³⁰ kaydederler. Amr b. Luhay hakkında tarih kaynaklarındaki bilgilerin birçoğu şüpheli ise de Hicaz bölgesine putperestliğin dışarıdan geldiği kesindir.³¹

2.1. Her Kabilenin Putu Vardır

Cahiliye dönemi putperestlik inancında her kabilenin bir putu olup, onun vasıtasıyla yüce varlığa ulaşılmaya çalışılırdı. Putlar genellikle taş, tahta ve madenden yapıp malzemesine göre isim alırlardı. İnsan suretinde olup madenden yapılanlara “sanem”, insan suretinde olup taş veya ağaçtan mamul olanlara “vesen”, şekilsiz olup da sadece tapınmak gayesiyle yapılanlara ise “nusûb” denilirdi. Bazı putların özel isimleri de vardı. Bunlardan üçü Kur’ân’da Lât, Uzzâ ve Menât (Necm 53/19) olarak zikredilmektedir. En kadim put Menât’dı. Onlar bu puta hürmeten çocuklarına “Abdmenât” ve “Zeydmenât” gibi isimler koyarlar, hacdan sonra Menât’ın yanında tıraş olurlar, aksi takdirde haclarının makbul olmayacağına inanırlardı.³² Hz. Peygamber’in İslam’a davetinin Mekke’de başlaması, bu ayetlerin ilk inen ayetlerden (Necm 53/19-20) sayılması, Mekkelilerin Lât ve Uzzâ adına yemin etmeleri, bu putlardan esinlenerek çocuklarına Abduluzzâ, Abdullât ve Abdumenât isimlerini koymaları, Ebû Cehil’in “*Muhammed sizi Lât ve Uzzâ’dan uzaklaştırmayı arzuluyor*”³³ şeklindeki sözleri puta tapıcılığın merkezinin Mekke olduğunu göstermektedir.

İsimleri zikredilen bu meşhur putların dışında her kabilenin birer putu daha vardı. Bu putların en büyüğü kırmızı akik taşından yapılmış, altından bir kolu olan ve insan suretindeki Hübel’di. Hübel, Kâbe’deydi ve önünde farklı fonksiyonlara sahip yedi tane fal oku bulunurdu.³⁴ Kâbe’de İsâf ve Nâile adında iki tane daha büyük put bulunurdu. Bu iki putun hikâyesi şu şekildedir: Cürhüm Kabilesinden İsâf, Yemenli Nâile’ya âşık olur. Nâile, hac yapmak için Mekke’ye gelince İsâf ile Kâbe’ye girerek orada cinsel ilişkide bulunurlar. Bu kötü fiil esnasında ikisi de taşa dönüşür. Mekkeliler, sabah olduğunda ikisini taş olmuş bir şekilde orada bulurlar ve onları ibret için Kâbe’ye dikerler.³⁵ Bir müddet sonra da hac için Kâbe’ye gelenler, onlara

³⁰ Buhârî, “Menâkıb”, 9.

³¹ Ahmet Güç, “Putperestlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 34: 367.

³² Buhârî, “Ebvâbü’l-umre”, 10; “Hac”, 79; “Tefsîr”, 21; “Menâkıbü’l-ensâr”, 27; Müslim, “Hac”, 260.

³³ Nesâî, “Eymân”, 12.

³⁴ Beğavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, 3: 12.

³⁵ Süleyman b. Mûsâ el-Kila’î, *el-İktifâ bimâ tedammenehu min meğâzî Resûlillah ve’s-selâseti’l-hulefâ* (Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1417), 1: 42.

tapmaya başlar.³⁶ Bu konuda şöyle bir bilgi de mevcuttur. İsâf ve Naile o edepsizliği icra ederken yakalanıp Kâbe önünde taşlanarak öldürülmüş, teşhir edilmeleri için de kabataslak heykelleri yapıp Safa ve Merve tepelelerine konulmuştu. Bu olayın üzerinde uzunca bir zaman geçmiş, bu heykellerin oraya konulma gayesi unutulmuş, haklarında birçok hikâye uydurulmuş ve Amr b. Luhayy'ın bunların mabut olduğunu söylemesi üzerine bunlara tapılmaya başlanmıştır.³⁷

Bir rivayete göre de putlara tapınma ve onları isimlendirme şu şekilde ortaya çıkmıştır. Put adları esasen Nûh kavmindeki iyi insanların adları idi. Bu insanlar ölünce Şeytan onlara vesvese vererek, iyilerin hatırasını yaşatmaları için dikitler dikmelerini ve bu salihlerin isimlerini o dikitelere vermelerini söyledi. Halk şeytana uydu ve söylediklerini gerçekleştirdi. İlk zamanlar kimse bu dikitleri ilah olarak görmüyor onlara tapmıyordu. Ancak daha sonraki nesiller onların hangi gaye ile oraya dikildiğini bilmediğinden onları ilah gibi görmeye başladı. Sonraları da bu dikitlerden "Vedd" Kelb kabilesinin "Suvâ" Huzeyl'in, "Yeûs" Mudar'ın, "Yeûk" da Hemdân'ın ilahı/putu oldu.³⁸

Buraya kadar olan nakillerden anlaşıldığına göre Mekke puta tapıcılığın merkezi konumundadır. Mekke'de birçok put bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Menat, Hübel gibi adeta puta tapıcılığın sembolü olmuş, herkesin saygı duyduğu büyük putlardır. Ayrıca özel isimleri olan çok sayıda put da vardır. Ancak bu isimlerin kaynağı ile ilgili rivayetler muhtelifdir. Bunun yanında her kabilenin irili ufaklı çok sayıda özel putu da vardır.

2.2. Putlar Dışidir

Müşrikler taptıkları putları dışi kabul ederlerdi. (Nisâ 4/117). Mücâhid, Urve ve Taberî'ye göre dışilerden maksat, Lât, Menât ve Uzzâ gibi kendilerine müennes ismi verilen putlardır. Çünkü müşrikler, putlarla ilgili konuşurlarken "filanca kabilenin dışisi" derlerdi. Bazılarına göre bunlar meleklerdir. Çünkü Araplar o günlerde melekleri "Allah'ın kızları" kabul ederdi.³⁹

Bu dönemde bazı ağaçlar ve taşlar yüce varlıkların makamı kabul edilirdi. Yücelik sahibi varlıklar arasında gökyüzünü mekân edinenler ve yıldız şeklinde görünenler de vardı. Bu yüce varlıkların sayısı ve önemi kabileden kabileye değişmekle beraber en önemlileri bütün Arap Yarımadasında muhteremdi. Bunların başında da Allah gelmekteydi. Allah, âlemin yaratıcısı ve

³⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn İbn Hişâm, *es-Siretün'n-nebeviyye*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Beyrut: Dârü'l-cil, 1411), 1: 82.

³⁷ Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 31.

³⁸ Buhârî, "Tefsir" 1.

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9: 207-209.

işlerin düzenleyicisi olarak kabul edilir, Lât, Menat, Uzza da Allah'ın kızları olarak bilinirdi. Hübel ise, Mekke'deki en büyük ilahdı.⁴⁰

2.3. Putlar Kâbe'dedir

Arapların önde gelen putları Kâbe'de bulunurdu ve bunların sayısı üç yüz atmış idi. Hz. Peygamber Mekke'ye girince içi putlarla doldurulmuş Kâbe'ye girmeyi arzu etmemiş, Hz. Ömer'den putları Allah'ın evinden çıkarmasını istemiş, böylece putlar Kâbe'den çıkartılmıştır.⁴¹ Câhiliye döneminde Kâbe'de üç yüz atmış tane put olması, her güne ibadet için bir putun gelmesi ile izah edilmiştir. Mina'da yedi putun olma sebebi de ibadet için haftanın yedi gününe bir putun ayrılmasıyla açıklanmıştır. Kâbe'de putların dışında yüz kadar da tağut denilen tapınak vardı ki, müşrik Araplar Kâbe'ye gösterdikleri ihtiramı bu tapınaklara da gösterirlerdi. Her kabilenin kendi putu vardı fakat başka kabilelerin putlarına da hürmet edilirdi. Kabile yer değişikliği yaptığı zaman, kabilenin putu orada sabit kalır ve o, o mekâna yerleşen başka kabilelerin putu olurdu. Oradan ayrılanlar yılda birkaç defa eski putlarını ziyaret ederlerdi.⁴²

2.4. Putlar İçin Kurban Kesilir

Kâbe'deki putlar ve tağutlar için kurban kesilirdi. Kurban etlerinden en büyük payı Allah'a ayırmazlar putlara ayırırlardı. (En'âm 6/136). Bu âdetin Araplara Sâbiûlerden geçtiği sanılmaktadır.⁴³ Putlara bağlılıklarını göstermek ve onlara daha yakın olabilmek için, putlar namına kurban keserlerdi. Kurbanlıklar koyun keçi gibi küçükbaş hayvanlardan olabildiği gibi, sığır deve gibi büyükbaş hayvanlardan da olabirdi. Onlar kestikleri kurbanların kanlarını putun üstüne akıtır, etlerini de üstüne koyarlardı. Daha sonra da yırtıcı hayvanların o etleri yemelerini beklerlerdi. Yırtıcı hayvanlar o etleri yemedi, kurban etlerinin kendilerine helal olmadığını düşünürlerdi. Peygamberimiz bu davranışı şiddetle reddetmiş⁴⁴ ve Allah'tan başkası adına kurban kesene Allah'ın lânet ettiğini bildirmiştir.⁴⁵ Ayrıca putların huzu-

⁴⁰ Maxime Rodinson, *Hazreti Muhammed*, trc. Attilâ Tokatlı (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994), 18-19.

⁴¹ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 92.

⁴² Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 7-8.

⁴³ Abdullah Draz, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, trc. Salih Akdemir (Ankara: Mim Yayınları, 1983), 136.

⁴⁴ Yusuf el-Kardâvî, *İslam'da Helal ve Haram*, trc. Ramazan Nazlı (İstanbul: Hilal Yayınları, ts), 52-53.

⁴⁵ Müslim, "Edâhî", 43.

runda fal okları çekilip, putlar tavaf edilirdi. Onlara, özel yiyecekler bile ikram edilirdi.⁴⁶

2.5. Hac İbadeti Putlar Merkeze Alınarak Yapılır

Kurban ibadetini putlar için düzenlenen bir bayrama çeviren câhiliye dönemi Arapları hac ibadetinde de Allah'ı unutmuşlar, putları merkeze almışlar ve haccın bütün menasikinde put odaklı tavırlar sergilemişlerdir. Onların ihrama girmeden önce şu şekilde telbiye getirdikleri nakledilmektedir: “Ey Allah'ım bu birdir, eğer tamam olursa. Allah onu tamamlasın, hem de iyi bir şekilde. Eğer sen affedersen Allah'ım tümüyle affedersin. Hangi kul var ki senin mağfiretine ulaşamamış”?⁴⁷ Bu ifadelerde putlara yönelik bir tazim yer almıyor gibi görünse de farklı kaynaklarda rivayet edilen şu telbiyede durum hiç öyle değildir.

ليك اللهم ليك ليك لا شريك لك الا شريك هو لك تملكه وما ملك

“Buyur Allah'ım buyur! Buyur! Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. Sen onun ve onun sahip olduklarının da sahibisin.” Görüldüğü üzere onlar Allah'ı biliyor, O'nun yanında daha ufak çaplı tanrılar ediniyor, bu tanrıların sahipliğini de yine Allah'a veriyorlardı.⁴⁸

Cahiliye devrindeki Arapların Allah'a şirk içeren bu telbiyeyi Amr b. Luhayy'dan beri yaptıkları ve buradaki ortakla İsaf veya Hübel putlarını kastettikleri nakledilmektedir.⁴⁹ Onların Allah'ı bir ilâh olarak kabul etmekle birlikte putları ona ortak koştuklarını ve putların da gerçek sahibinin Allah olduğuna inandıklarını Sakif kabilesinin telbiye esnasındaki şu sözleri çok güzel bir şekilde göstermektedir.

ليك اللهم ليك هذه ثقيف قد اتوك و خلفوا او ثانهم وعظموك قد عظموا المال و قد رجوك عزاهم والآت في يدك دانت لك الاصنام تعظيما اليك قد اذعنت بسلامها اليك فاغفر لها فطال ما غفرت

“Ey Allah'ım! Davetine uyuyorum. Bu Sakîf kabilesi putlarını arkalarında bırakarak sana geldiler. Mala tazim gösterdikleri gibi sana da tazim gösterdiler. Onlar, Uzza ve Lât putlarının senin huzurunda olmasını dilediler. Zaten bütün putlar tazimle sana boyun eğmişlerdir. O halde sen affettiğin müddetçe onları affet”.⁵⁰

⁴⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 1.

⁴⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-cil, 1412), 1: 251.

⁴⁸ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 6.

⁴⁹ Olgun, Müslümanlıkta İbadet Tarihi, 181.

⁵⁰ Muharrem Çelebi, *Kutrub: Hayatı, Eserleri ve Kitâbü'l-Ezmine* (Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum, 1981), 46.

Câhiliye döneminde Araplar putları tavaf ederek de onlara saygılarını göstermişlerdir. Kutsal olan Kâbe gibi putların da tavaf edilmesi onları da kutsal kabul ettiklerinin tezahürüdür.⁵¹ Ayrıca onlar Kâbe'yi tavaf edecekleri zaman, tavafa Kâbe'nin yanında bulunan İsaf adlı puttan başlayıp, onun önünde istilam ederler, Naile adlı putun yanında onu istilam etmek suretiyle de tavafı bitirirlerdi.⁵² Hac ibadetinin önemli ritüellerinden birisi olan sa'y yapmaya Safa ve Merve tepelerine dikilen iki taşı istilâm ederek başlarlardı.⁵³

Cahiliye Arapları inançta Allah'a putları ortak koştukları gibi en önemli ibadetleri olan hac ve kurban ibadetlerinde de onları Allah'a ortak koştuklarıdır. Onlar kurbanlarını putları adına kesmekte, telbiyeye putları ortak etmekte, tavaf ve sa'yi onları merkeze alarak yapmaktadırlar.

SONUÇ

Kur'ân'da ve hadislerde câhiliye dönemindeki Arapların inançlarının temelini putlar oluşturmaktadır. Kur'an putlardan bahsederken, cahiliye dönemi Araplarının inanç boyutunda onları Allah'ın yanında nasıl konumlandıklarını beyan eder. Rivayetler ise cahiliye dönemi Araplarının daha ziyade gündelik hayatta ve ibadetlerde putlarla olan ilişkisine atıfta bulunur.

Kur'ân ve rivayetlere göre Cahiliye dönemindeki Araplar, Allah'ı tanımakta ve yüce bir varlık olarak görmektedir. Ayrıca O'nu dünyanın yaratıcısı, Kâbe'nin sahibi, Mekke'nin Rabbi olarak kabul etmektedirler. Ancak bu şekilde tanıdıkları, bildikleri Yüce Varlık onların inanç dünyasında, günlük yaşantısında ve ibadet hayatında hiçbir etkiye sahip değildir. Tanındıklarını iddia ettikleri yüce varlık, yücelik sıfatlarına da sahip değildir. Bundan dolayı onun varlığını ve birliğini tartışmışlar, O'na çocuk isnad etmişler, melekleri onun kızları olarak kabul etmişlerdir. O'nun "Allah" olan ismini kabul etmekle birlikte, "Rahman" olan ismini kabul etmemişlerdir. Onların hayatlarını şekillendiren, gündelik yaşantılarını düzenleyen ve ibadet ettikleri tanrılar farklı isimlerle adlandırdıkları putlardır. Cahiliye dönemindeki Araplara göre putlar onları Allah'a yaklaştırır. Onlara güç, şan ve şeref kazandırır. Sıkıntıya düştüklerinde onlara yardım eder. Putlar Allah katında muteber şefaattir. Ayrıca putlar onların atalarının da ilahıdır.

⁵¹ Fr Buhl, "Tavaf", *MEB İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1964), 12: 65.

⁵² Muhammed b. Ahmed el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke vemâ câe fihâ mine'l-âsâr*, trc. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Feyiz Yayınları, 1974), 108.

⁵³ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 197-198.

KAYNAKÇA

- Armstrong, Karen. *Tanrının Tarihi; İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Anlayışı*. Trc. Oktay Özel-Hamide Koyukan-Kudret Emiroğlu. Ankara: Ayrac Yayınları, 1998.
- Beğavî, Hüseyin b. Mesûd. *Meâlimü't-tenzîl*. Thk. Abdullah en-Nemr. Riyad: Dârü-taybe, 1997.
- Brockelman, Carl. *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*. Trc. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiü's-Sahîh*. Mevsuatü'l-Hadîsi's Şerîf Birleşik Baskı. Riyad: Dârü's-selâm, 2000.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Târîhü'l-kebîr*. Thk. Hâşim en-Nedvî. Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.
- Buhl, Fr. "Tavaf". *MEB İslam Ansiklopedisi*.12: 65. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1964.
- Çelebi, Muharrem. *Kutrub: Hayatı, Eserleri ve Kitâbü'l-Ezmine*. Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, 1981.
- Danuşman, Nafiz. "Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşei". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (1956):192-197.
- Dârimî, Abdullah b. Abdîrrahman. *es-Sünen*. Beyrut: Dârü ibn Hazm, 2002.
- Draz, Abdullah. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*. Trc. Salih Akdemir. Ankara: Mim Yayınları, 1983.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Mevsû'atu'l-Hadîsi's Şerîf. Birleşik Baskı. Riyad: Dârü's-Selâm, 2000.
- Ezrâkî, Muhammed b. Ahmed. *Ahbâru Mekke vemâ cæ fihâ mine'l-âsâr*. Trc. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Feyiz Yayınları, 1974.
- Fayda, Mustafa. "Cahiliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 17-19. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Hâkim, Ebû Abdilâh Muhammed en-Neysâbü'rî. *el-Müstedrekele's-sahîhayn*. Thk. H. Demirdaş Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2000.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1980.
- Hamîdullah, Muhammed. *H. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. Trc. Vecdi Akyüz. B.y: Kitabevi Yayınları, ts.
- Hâzin, Alâaddin Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fi meâni't-menzîl*. Thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415.
- Izutsu, Toshiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. Trc. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. Birleşik Baskı. Ürdün: Beytül-efkârî'd-düveliyye, Ürdün, 2005.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethü'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*. Thk. Abdullah b. Bâz. Kahire: Dârü'l-hadis, 2004.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dârü'l-cîl, 1412.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn. *es-Siretün'n-nebeviyye*. Thk. Tâhâ Abdür-raûf Sa'd. Beyrut: Dârü'l-cîl, 1411.

- İbn Kelbî, Hişsam b. Muhammed. *Kitâbü'lesnâm*. Trc. Beyza Düşüngen. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*. Thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme. Riyad: Dârü taybe, 1999.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. Mevsû'atu'l-Hadîsi'sh Şerîf-Birleşik Baskı. Riyad: Darü's-selâm, 2000.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1996.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Thk. Safvan Adnan Davudî. Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1992.
- Kardâvî, Yusuf el- Kardâvî. *İslam'da Helal ve Haram*. Trc. Ramazan Nazlı. İstanbul: Hilal Yayınları, ts.
- Kilâî, Süleyman b. Musa. *el-İktifâ bimâ tedammenehu min meğâzî Resulillah ve's-selâseti'l-hulefâ*. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1417/1996.
- Mesûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin. *Mürûcü'z-zeheb ve medâini'l-cevher*. Thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: Y.y, 1384/1964.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. Mevsû'atu'l-Hadîsi'sh Şerîf-Birleşik Baskı. Riyad: Darü's-selâm, 2000.
- Nevevî, Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim ibni'l-Haccâc*. Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1392/1972.
- Olgun, Tahîr. *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Özcanoğlu, Muzaffer. "Adî b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 382. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Rodinson, Maxime. *Hazreti Muhammed*. Trc. Attilâ Tokatlı. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.
- Sarıcık, Murat. *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2004.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm Ahmed. *el-Milel ve'n-nihâl*. Thk. Muhammed Seyyid Kılânî. Beyrut: Dârü'l-marife, 1404.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Camiü'l-Beyan fi te'vili âyi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmet Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2000.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1407.
- Zebîdî, Muhammed Murteza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. B.y: Dârü'l-Hidâye, ts.